verwijderd was van de instelling van degenen die opdracht gaven tot de *Endlösung der Judenfrage* – 'mijlenver: maar die *Endlösung* vormde toch óók het eindpunt van een weg waarvan dat zeer milde, latente antisemitisme ongeweten het beginpunt was' (M) – bleef niet onweersproken. De Jong erkende in de discussie dat deze zienswijze iets te beknopt geformuleerd was en dat hij daarin verbetering zou brengen. (V) De geciteerde passage is overigens letterlijk in de eindtekst door hem gehandhaafd.[6]

De beoordeling van de houding van de Nederlandse autoriteiten tegenover de vele joodse vluchtelingen die na 1933 in ons land bescherming zochten tegen de vervolging waaraan zij in Duitsland bloot stonden, ontmoette eveneens kritiek. Zo had De Jong geschreven: 'Wie zijn beleid in wezen eerder door al of niet bewuste antisemitische gevoelens liet bepalen dan door simpele humaniteit, viel het niet moeilijk zich op sociaal-economische argumenten te beroepen.' (M) Volgens Rogier had de auteur aldus onvoldoende rekening gehouden met de gevolgen van deze immigratie voor het steeds nijpender wordende probleem van de werkloosheid in Nederland. Ook waarschuwde hij voor het inlassen van een veroordeling op grond van hetgeen later zou blijken maar toen nog nauwelijks voorstelbaar was. (M) Ten slotte meende hij dat de houding van de Nederlandse regering gunstig afstak tegenover die van andere landen. (M)

De Jong repliceerde dat hij het belang van de internationale factor duidelijk in zijn betoog had aangegeven, daarbij onderstrepend dat Nederland naar verhouding meer voor de vluchtelingen gedaan had dan nagenoeg alle andere landen. Toch bestond er, zo hield hij staande, ook in Nederland een onwelwillende instelling tegenover de joodse vluchtelingen, omdat zij joden waren. (M) Niettemin zegde hij in de daarop volgende discussie toe zich nog eens op zijn formuleringen te willen bezinnen. (V) In de uiteindelijke tekst leidde dit tot enkele kleine wijzigingen.[7]

5. *Nederland en het buitenland*

Het debat in de begeleidingscommissie over de Nederlandse buitenlandse politiek in het interbellum ging vooral over de houding ten aanzien van Duitsland. Tijdens de discussie over de weergave van het defensiebeleid stemde Van der Kooy in met De Jongs stelling dat Colijn het gevaar

[6] Deel 1, 509 (461).
[7] Deel 1, 501 (453).